

בספר זכרות גם תרופות מורכבות כגון מיטרידאטום, ** דיאסאטיריון ודיאכודין, *** המבוססות על מתכונים קלאסיים.

טוביה מתאר את מטרת ספרו במילים הבאות:

"ועוד הרבה הרכבות כאלה נמצאות בספרים ולא אביא בכאן כי בחרתי בתרופות קלות ומצוינות...". (עמ' קכ"ו)
"כ... כי אין אנו עוסקים בדינים כי אם בתרופות קלות למצוא לעת חוסר רופא או תרופות וכל אחד בנקל לרקח עץ השדה למצוא מזור לכפשו". (עמ' קל"ג).

מכאן שהכותב העדיף חומרים רפואיים זמינים וכנראה גם מקומיים.

האם טוביה הרופא יישם עיקרון זה בהמלצותיו המעשיות?

התשובה לשאלה זו מצויה ב'פרדס רימונים', שם מוזכרים עצים כמו אלמוג (עץ הסנדל - *Santalum - Sandalwood*), אלוס (*Aquilaria*) והובנה (*Diospyros*) שהובאו מהמזרח, וכן תרזה (*Tilia*) ושדר (*Betula*) - שגדלים רק באזורים הצפוניים. פרט לצמחים בודדים אלו, רוב הצמחים הם ים-תיכוניים, ורק חלקם מסוגלים לשרוד באירופה המרכזית והצפונית, שם התקיימו קהילות אשכנז ש'מעשה טוביה' נכתב עבורן. ייתכן שטוביה השתמש בצמחים אלו בהשפעת לימודיו בפדואה הים-תיכונית, או בהשפעת שהייתו הארוכה בטורקיה.

לפחות רבע מהצמחים ב'פרדס רימונים' נזכרים בתנ"ך או בתלמוד.

עיון מקיף ב'מעשה טוביה' ובצמחי המרפא שבו מלמד, כי טוביה הכיר גם מספר צמחים שמקורם באמריקה, בין היתר גואיאקום (*Guajacum*), עץ הכינין (*Chincona*), קיסוסית (*Sarsaparilla*), 'גוקולאטה' - שיח הקקאו (*Theobroma cacao*). שימושם המרכזי, אך לא הבלעדי, היה לטיפול בעגבת (*syphilis*).

טוביה הרופא כנראה העדיף חומרים רפואיים שמקורם בגפן (*Vitis vinifera*) - במיוחד יין וחומץ, ורד (*Rosa sp.*), מור (*Commiphora myrrha*), קמפור (*Cinnamomum camphora*), סוכר (*saccharum*), רימון (*Punica granatum*), לענה (*Artemisia sp.*), ופרג (*Papaver somniferum*) - כולם צמחי המזרח התיכון או ידועים במסורת הרפואית הים-תיכונית מימי הביניים המוקדמים והלאה.

רוב הצמחים הוצעו לשימוש כפי שהם, בנפרד או בשילוב עם אחרים. שיטה זו השאירה בידי המשתמש - יהא זה רופא או אדם מן השורה - אפשרות לבחור בצמחים הזמינים בסביבתו.

לא תמיד צוין חלק הצמח בשימוש (אולי הידע היה נפוץ ומובן מאליו, אולי כדי למנוע שימוש לא נכון בצמח, אולי טוביה העדיף שההכנות יעשו בידי רוקחים מיומנים).

ברוב המקרים אין פירוט של אופן ההכנה. מספר המרשמים המפורטים מצומצם.

טוביה הרופא עצמו העדיף מיצוי ובשמים צמחיים שונים, לדוגמה, הוא השתמש בשמן שקדים (*Amygdalus communis*), במי שומר (*Foeniculum vulgare*) ובמי פרחי השושן (*Lilium sp.*). רק מעט מההכנות שציין בבספרו הן על בסיס אלכוהול.

מתן התרופות נעשה בכמה אופנים:

- נטילה דרך הפה - במיוחד במחלות פנימיות - כגוללות ('פילולי') או כמשקה.
 - יישום חיצוני - כתחבושות או כמשחה.
 - אדים ('קיסור') - לבעיות נשימה ולבעיות גינקולוגיות. אדי צמחים רותחים - לכאב הנגרם משיגדון.
 - טפטוף לעין ('עין כולירית') ולאף.
 - פתילה - לבעיות גינקולוגיות.
- לכל השימושים הנ"ל הותאמו אבקות, מיצים ובישולים שונים.

'מעשה טוביה' - הטיפול במחלות נגיפיות

ראשית חשוב לציין, שטוביה הרופא ובני תקופתו כלל לא הכירו את המושג 'מחלות נגיפיות' במשמעותו המודרנית. ובכל זאת, מפתביו ניתן לשער אילו אמצעים עמדו לרשות הרופאים במאה ה-17, כאשר נדרשו לטפל במחלות אלה (אשר גם הרפואה המודרנית עדיין לא הצליחה לנצח).

'מעשה טוביה' דן בשלוש מחלות נגיפיות:

- אבעבועות וחצבת (ומחלות אחרות דומות להן)
- דלקת הכבד (בתוך פרק על בעיות כבד אחרות)
- גודש באף ונזלת

הספר אינו דן בזיהומים של כלי הנשימה העליונים, בהצטננות ובשפעת, למרות שמחלות אלה היו כנראה מאוד שכיחות בזמנו. הסיבה לא יכולה להיות חשש מהתמודדות עם בעיה רפואית קשה - הרי טוביה הציע טיפולים גם למגפה וגם לאבעבועות.

אבעבועות וחצבת

אבעבועות וחצבת מנקודת המבט של הביורפואה המערבית המודרנית:

אבעבועות שחורות (*variola*) היא מחלה מדבקת מאוד, הנגרמת מנגיף האבעבועות (*orthopoxvirus*). שיעור התמותה מהמחלה הוא כ-30% ולעתים קרובות המחלימים ממנה נשארים עם צלקות המסכנות את הראייה.

המחלה מתחילה עם 2-3 ימי חום, כאב ראש, כאב גב והרגשה רעה ביותר, לפעמים

מלווה בכאב בטן חמור ובהקאה. לאחר מכן מתפתחת פריחה אדומה על הפנים, הפה והזרועות, ומתפשטת לגוף ולרגליים.

הטיפול במחלה הוא בדרך כלל טיפול תומך. תרופות נוגדות נגיפים יכולות להועיל, אם כי הן לא נהוגות בשימוש קליני. בגלל יכולת ההדבקה הגבוהה, חשוב מאוד לבודד את החולים.

חצבת (*rubeola*) היא מחלה מדבקת מאוד, הנגרמת על ידי הנגיף *paramyxovirus*. המחלה מתחילה עם תסמיני חום, נזלת, שיעול ודלקת עיניים. לאחר מכן מופיעים פריחה אדומה על העור, כאבי גרון וחום גבוה. רעב מתמיד וחוסר בוויטמין A יכולים להגביר סיכון. הטיפול במחלה הוא טיפול תומך.

תסמיני אבעבועות ב'מעשה טוביה'

הדיון על אבעבועות וחצבת (ובסבירות גבוהה, גם על מספר מחלות נגיפיות אחרות עם תסמינים דומים) מופיע בפרק 13 של 'פרי בטן':

בחולי ואריאולי ומורבילי והם אבעבועות וכתמים בעור בשר הילדים (עמ' קכ"ה קכ"ו).

התיאור ארוך ויסודי.

טוביה הרופא כנראה סמך על ההסבר מימי הביניים, שראה באבעבועות תהליך טבעי של דחיית עודפים (*superfluity*) חולניים מגוף האדם (ברוב המקרים - מגופו של ילד). עפ"י ראייה זו של המחלה, תפקיד הרופא הוא לעזור לטבע ולגרום לתהליך להיות יותר קל ובטוח.

על אף שטוביה הרופא הזכיר שני סוגים של המחלה - אבעבועות ('אריולה') וחצבת ('מורבילי') - הוא תיאר בפירוט רק את הראשון, קרוב לוודאי היותר חשוב, גם את המחלה וגם את תופעות הלוואי המאחרות שלה. אבעבועות ניכרת בנפיחות עיניים, גירוד נחיריים, אודם פנים ושיעול יבש. החולה יכול גם לסבול מלוהט של שתן, חום, כאב פועם בחוט השדרה וקשיי נשימה הנגרמים על ידי 'חדות הלימפה'. תסמיני העור מתחילים רק ביום השלישי או הרביעי של המחלה, הם יעצרו גדילתם ביום השביעי ובמקרה הטוב הם יתייבשו וינשרו עד היום האחד עשר.

התערבויות טיפוליות

הטיפול מבוסס על מאמץ לעצור את 'רתיחת הדם', לנטרל את 'חדותו ומליחותו', לעזור לטבע לסלק את הזוהמה שבדם באופן קל ובטוח, ולהגן על האברים השונים מנזק אפשרי של האבעבועות. הגרון וכלי הנשימה צריכים להיות מוגנים מאבעבועות ומרתיחת הדם, מנוקים ומרוככים. טוביה מזהיר משימוש מוגזם בתרופות מרככות, שעלול לגרום לשלשול מזיק. הוא מצטט את המלצתו של הרופא הגרמני בן זמנו, אטמוליר, להשתמש בצואה של סוס למניעת האבעבועות בגרון, למניעת אסכרה (דיפטריה) ונגד החום.